

УДК 342:329

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Є. В. Красняков,

кандидат наук з державного управління, головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, народний депутат України II–III скликань, заслужений працівник освіти України

У статті розглядаються стан, тенденції формування та розвитку освітньої політики Чеської Республіки, механізми формування та реалізації державної політики в галузі освіти, зокрема законодавчі та інші нормативно-правові акти забезпечення системи освіти Чехії, які розробляються та ухвалюються на засадах стратегічного планування, принципи організації системи управління освітою за рівнями управління: центральному, регіональному та на рівні навчальних закладів, аналізуються базові засади реформування чеської системи освіти в період підготовки країни до вступу до Європейського Союзу. Пропонуються практичні рекомендації щодо вдосконалення освітньої політики України з урахуванням досвіду Чеської Республіки.

Ключові слова: система освіти, державна політика в галузі освіти Чеської Республіки, України, структурно-функціональний аналіз системи освіти і управління, стратегія та механізми вдосконалення державної освітньої політики.

E. V. Krasnyakov,

Ph.D of Public Administration, honored worker of education of Ukraine, the main consultant of the Secretariat of the Committee on Science and Education Verkhovna Rada, peoples deputy of Ukraine II–III convocations, Honored Worker of science of Ukraine

PUBLIC POLICY OF CZECH REPUBLIC IN INDUSTRY OF EDUCATION: EXPERIENCE FOR UKRAINE

The article considers the status and tendencies of formation development of educational policy of Czech Republic; basic principles of reform of the Czech system of education are analysed in the period of preparation country for accession in European Union; a mechanisms of formation and implementation of public policy in the field of education, including legislative and other regulations to ensure the education system of the Czech Republic, which are developed and approved on the basis of strategic planning; principles of organization of control system by education are examined after the levels of management: central, regional and at the level of educational establishments; practical recommendations for improving educational policy Ukraine on the experience of the Czech Republic.

Key words: system of education, public policy in industry of formation of Czech Republic, Ukraine, structural-functional analysis of the system of education and management, strategy and mechanisms of perfection of public educational policy.

Е. В. Красняков,

кандидат наук государственного управления, главный консультант секретариата Комитета Верховной Рады Украины по вопросам науки и образования, народный депутат Украины II–III созывов, заслуженный работник образования Украины

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА ЧЕШСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

В статье рассматриваются состояние, тенденции формирования та развития образовательной политики Чешской Республики, механизмы формирования и реализации государственной политики в отрасли образования, в частности законодательные и другие нормативно-правовые акты обеспечения системы образования Чехии, которые разрабатываются и принимаются, опираясь на принципы стратегического планирования, принципы организации системы управления образования на центральном, региональном и на уровне учебных заведений, анализируются базовые принципы реформирования чешской системы образования в период подготовки страны к вступлению в Европейский Союз. Предлагаются практические рекомендации по совершенствованию образовательной политики Украины с учетом опыта Чешской Республики.

Ключевые слова: система образования, государственная политика в отрасли образования Чешской Республики, Украины, структурно-функциональный анализ системы образования и управления, стратегия и механизмы совершенствования государственной образовательной политики.

Постановка проблеми. Шлях до європейської та світової інтеграції, обраний Україною, зумовлює необхідність інтенсивних змін у політичному, економічному й соціальному житті нашої держави. Саме тому останніми роками відбуваються

реформаційні процеси в освітній галузі, спрямовані на досягнення світових стандартів. Підтвердженням цього є ухвалення парламентом у липні 2014 р. нової редакції Закону України «Про вищу освіту». На розгляд вищого законодавчого органу

© Красняков Є. В., 2015

за поданням Кабінету Міністрів України вже надійшов проект Закону України «Про професійну освіту», який готується профільним Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти. У процесі громадського обговорення перебувають проекти законів України «Про освіту», «Про наукову, науково-технічну діяльність». Зазначене свідчить про те, що відповідно до раніше встановленої нами періодизації розвитку державної політики в галузі освіти за часів державної незалежності в Україні розпочато наступний (восьмий) етап формування та подальшого розвитку державної освітньої політики [2].

Безперечно, для створення сучасної конкурентоспроможної освітньої системи необхідно вивчати та враховувати досвід інших країн, передусім своїх сусідів, що випередили Україну в розвитку.

На нашу думку, вивчення досвіду освітніх реформ країн Центральної та Східної Європи, зокрема Чеської Республіки як члена Європейського Союзу, є надзвичайно важливим для України, оскільки проблеми відповідних трансформацій в освіті та системі державного управління освітою в Україні у зв'язку з входженням до європейського освітнього простору є надзвичайно цінними, а висвітлення, узагальнення та осмислення проведених реформ у Чехії дає змогу правильно визначити стратегію освітньої реформи, врахувати переваги, недоліки, шляхи їх усунення, передбачити можливі виклики, уникнути помилок тощо.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом зарубіжні та вітчизняні науковці все частіше звертаються до тематики досліджень як загальних питань освітньої політики та її аналізу, так і до формування і реалізації освітньої політики в окремих країнах.

Серед публікацій з проблем освітньої політики та державного управління освітою в Чеській Республіці варто виділити праці науковців Н.Бондарчук [3], О.Долгой [4], І.Іванюк [6], Л.Калініної [7], О.Карпенко [8]. У вивченні державної політики в галузі освіти Чеської Республіки значне місце займають періодичні видання. Із зазначеної тематики заслуговують на увагу публікації Т.Дрожжиної [5], Л.Кнодель [9], П.Матейю [10], Л.Пасечнікової [11], Л.Сігаєвої [12], В.Яникової [13].

Разом з тим аналіз наукової літератури з проблем формування та реалізації державної політики в Чехії, особливо в період підготовки вступу Чеської Республіки до Європейського Союзу, свідчить, що на сьогодні ці проблеми залишаються малодослідженими.

Праці згаданих вище науковців висвітлюють історико-педагогічні аспекти функціонування та розвитку освітньої галузі, проблеми, пов'язані з її реформуванням, напрями подальшої діяльності, описують структуру системи освіти, однак відсутні цілісні дослідження проблем формування та реалізації освітньої політики в Чеській Республіці з огляду на можливості її використання в Україні. Переважна більшість наукових досліджень, аналітичних записок тощо спрямована на порівняння чеської системи з українською, але рекомендації щодо використання досвіду Чехії в Україні не сформульовані.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна політика в галузі освіти Чеської Республіки базується на Конституції держави, яка була ухвалена парламентом 16 грудня 1992 р. і набула чинності 1 січня 1992 р. У ст. 2 Основного Закону Чеської Республіки визначено загальну норму щодо права громадян на освіту: «кожний громадянин має право на освіту». Основні ж принципи сучасної освіти Чеської Республіки сформульовано у Хартії прав і свобод, яка відповідно до ст. 3 Конституції Чеської Республіки є складовою частиною конституційної системи держави.

У Хартії зазначено, що кожний громадянин має право на освіту. Період обов'язкового навчання встановлено законодавством; громадяни мають право вільно обирати освіту в молодшій і середній школах, у сфері вищої освіти залежно від здібностей; піклування про дітей і їхню освіту є правом батьків. Діти мають право на виховання і опіку батьків; громадяни, які належать до національних меншин, відповідно до строків, прописаних у законі, мають право здобути освіту рідною мовою; кожен має право вільно обирати заняття і професійну кар'єру; законодавство встановлює всі умови для вивчення релігії в державних школах; кожному громадянину гарантована свобода виконання наукових досліджень і художніх робіт.

Реалізація основних загальних норм, визначених Конституцією держави, здійснюється шляхом ухвалення законів, інших нормативно-правових актів (програми, постанови та розпорядження Уряду, накази Міністерства освіти, молоді й спорту, укази Президента), які регламентують відносини в системі освіти.

Активне реформування системи освіти Чеської Республіки розпочато після ухвалення стратегічного документа Міністерства освіти, молоді й спорту «Народна програма розвитку освіти в Чеській Республіці» (2001 р.). Зазначений нормативно-правовий акт був надрукований під назвою

«Біла книга. «Народна програма розвитку освіти Чеської Республіки».

Програмою було визначено стратегічні цілі освітньої політики держави, зокрема: забезпечення доступності всіх рівнів освіти; досягнення якості і функціональності освіти шляхом запровадження нових прогресивних програм; оптимізація освітнього менеджменту (децентралізація, автономізація); подовження терміну навчання в середній школі, запровадження оновлених стандартів освіти; створення системи оцінки діяльності освітніх інституцій на всіх рівнях державного управління шляхом упровадження ефективної системи моніторингу результатів навчання, іспитів, оцінки рівня особистісного розвитку і професійної орієнтації дітей і молоді; підвищення якості роботи вчителя, викладача, а також престижу вчительської праці.

На виконання Народної програми в Чеській Республіці було ухвалено низку законів, зокрема «Про основи виховання або охорону виховання» (2002 р.), «Про дошкільну, початкову, середню, вищу спеціальну та інші види освіти», або так званий «Шкільний закон» (2004 р.), «Про педагогічних працівників» (2004 р.) [8].

На розвиток ухвалених законів «упродовж останніх років поступово було розроблено близько 30 нових підзаконних актів з основ законодавства в освіті, зокрема видано Указ про повну середню освіту; Хартію основних прав і Свобод у межах конституційного устрою Чеської Республіки; Указ про повну середню освіту зі змінами (від 31 серпня 2019 р. 10/2005, 48/2005 Coll); Указ про базову освіту та вимоги щодо відвідування школи (55/2005 Coll); Указ про організацію і фінансування спортивних змагань; наказ Міністра освіти, молоді і спорту № 32 372/2004-21 «Про процедуру реєстрації школи та освітніх установ у реєстрі шкіл і шкільних установ, порядок внесення змін і видалення з реєстру шкіл і шкільних установ»; Постанову про основи художньої освіти (№ 571/2005 Coll); Указ про надання консультаційних послуг у школах і шкільних консультаційних центрах (72/2005 Coll) тощо. З 1 січня 2007 р. діє новий Трудовий кодекс із доповненнями (№ 365/2011), що привніс ще 300 змін, які стосуються і сфери освіти [7, с. 18–19].

Аналізуючи державну політику в галузі освіти Чеської Республіки, варто зазначити, що певні успіхи в реформуванні освітньої галузі потрібно пов'язувати із запровадженням механізмів децентралізації управління освітою, зокрема управління шкільної освітою на регіональному рівні.

Завданнями Міністерства освіти, молоді й спорту Чеської Республіки як центрального органу виконавчої влади передусім є:

1) визначення основних принципів і цілей державної політики (Міністерство забезпечує реалізацію державної політики у сфері освіти, відповідає за стан, концепцію і розвиток освітньої системи, розробляє закони і постанови Уряду, які стосуються освітньої сфери, публікує нормативно-адміністративні акти, дотичні до законів про освіту, формує Перспективний план розвитку освітньої системи в Чехії, розробляє рамкові навчальні програми включно зі стандартами, визначає перелік вимог до екзаменів загальної частини випускних екзаменів, присвоює підручникам і навчальним текстам рекомендаційний гриф та відбирає його);

2) здійснення дозвільних функцій на ведення освітньої діяльності (Міністерство вносить школи і навчальні заклади до реєстру навчальних закладів та в разі законних підстав виключає їх з реєстру, виступає апеляційним органом для рішень регіональних органів та установ освіти, погоджує використання іншої, крім чеської, мови навчання, надає так звані іноземній школі та території Чехії дозвіл щодо надання обов'язкової загальної освіти);

3) установлення загальноновизначених принципів фінансування шкільної освіти (Міністерство встановлює загальнодержавні норми фінансування шкіл, а також зобов'язувальні стандарти, згідно з якими крайові (обласні) відділи освіти розподіляють кошти державного бюджету, а міські відділи освіти з розширеними повноваженнями пропонують варіанти розподілу бюджетних коштів, здійснює перевірки діяльності органів освіти, навчальних закладів на предмет виконання програм розвитку, результатів освіти та її якості, забезпечує фінансування заходів з проведення перевірок діяльності навчальних закладів, реалізації програм розвитку освіти, контролює ефективність використання коштів, наданих Міністерством освіти, молоді й спорту);

4) забезпечення освіти учнів з особливими освітніми потребами (Міністерство схвалює відкриття класів, відділень, навчальних груп для дітей, учнів, студентів з порушенням психофізичного розвитку, погоджує надання робочого місця асистента вчителя);

5) забезпечення загальної частини випускних екзаменів (здійснює методичний супровід спільної для всіх частини випускного екзамену, переперевіряє результати спільної частини випускного екзамену (дидактичні тести));

6) виконання стандартних завдань засновника в навчальних закладах і освітніх установах, за-

сновником яких є Міністерство, збирання статистичних даних, визнання рівноцінності іноземного сертифіката про освіту в Чехії та нострифікацію в окремих випадках (у решті випадків – крайовий (обласний) уряд).

Чинне законодавство про освіту Чеської Республіки значними повноваженнями наділяє регіональні на місцеві органи управління освітою. Так, крайові (обласні) управління освітою є відповідальними за стан справ в освітній галузі області. Відповідно до законодавства обласні управління освітою розробляють та оприлюднюють Перспективний план розвитку освітньої системи області, де формулюються основні принципи і цілі регіональної освіти; відповідають за розвиток мережі закладів та установ, організацій системи освіти (вносять до реєстру (виключають з реєстру) новостворені освітні заклади, коригують записи про внесення до реєстру) (за винятком міністерських і церковних); організують вступну кампанію до загальноосвітніх шкіл (координація, розгляд апеляцій); забезпечують навчання учнів з особливими освітніми потребами, освіту іноземців з Європейського Союзу.

Міські, районні управління освіти виконують стандартні завдання засновника; забезпечують фінансування закладів освіти (розробляють проекти розподілу коштів державного бюджету на фінансування закладів освіти, передають їх до обласних управлінь), а також виконання норм та положень чинного законодавства щодо забезпечення обов'язковості шкільної освіти для дітей з постійним місцем проживання в підконтрольному населеному пункті; встановлюють територіальні рамки для укрупненої школи; забезпечують право дитини на навчання в дошкільному навчальному закладі в останній рік перед початком обов'язкової шкільної освіти, та навчання представникам національних меншин тощо.

Особливістю управління освітою Чеської Республіки є наділення значними повноваженнями Державної інспекції навчальних закладів (Шкільної інспекції), яка відповідно до законодавства має право:

1) проводити інспекційні перевірки усіх навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування (державний контроль за дотриманням шкільного законодавства, моніторинг та аналіз ефективності освіти); здійснювати отримання і аналіз даних про процес навчання, аналіз шкільного навчального плану навчального закладу на предмет його відповідності правовим нормам Рамкової навчальної програми;

2) здійснювати контроль за проведенням атестації навчальних закладів та педагогічних працівників;

3) розробляти нормативні акти щодо загальної концепції оцінювання якості освіти;

4) ініціювати виключення навчальних закладів з реєстру навчальних закладів;

5) безпосередньо брати участь у проведенні конкурсного відбору на посаду керівника навчального закладу (подає пропозиції про оголошення конкурсу на вакантне місце, про звільнення керівника);

6) розглядати петиції, скарги, апеляції;

7) проводити тестування з метою установа рівня знань учнів тощо [1].

На рівні навчального закладу, зокрема школи, складається «Шкільна програма». Директор погоджує «Шкільну програму» із шкільною радою, до складу якої входять представники засновника школи, учителі, батьки і повнолітні діти. Директор несе повну відповідальність за складання та виконання «Шкільної програми», яка обов'язково розміщується на веб-сторінці школи.

Громадське управління школи здійснюється через раду школи, яка діє на тих самих засадах, що і в українських школах. Рада школи має багато повноважень і не несе жодної відповідальності.

Таким чином, законодавством Чеської Республіки чітко визначено повноваження всіх гілок влади в процесі формування та реалізації державної політики в галузі освіти. Реформа децентралізації повноважень на всіх ієрархічних рівнях стала важливим чинником запровадження адміністрування в системі освіти на засадах автономізації організації діяльності навчальних закладів, створення системи оцінювання якості та ефективності освіти на всіх рівнях державного управління; адміністрування та моніторингу результатів навчання; розвитку автономії, інноваційності, відкритості та прозорості усіх закладів освіти; підтримки соціального та професійного статусу педагогічного та науково-педагогічних працівників, мотивації їхнього професійного вдосконалення; розподілу повноважень та функцій між органами управління із широким залученням громадськості, соціальних партнерів та інших представників громадянського суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На сьогодні чеський досвід реформування освіти є вкрай важливим для України, адже її намагання стати рівноправним партнером європейської спільноти потребує вивчення й можливого врахування тенденцій модернізації освітніх систем нових членів Європейського Союзу, формування ними державної освітньої політики на шляху вступу до європейської спільноти.

В умовах, коли в державі розпочато масштабне реформування системи освіти шляхом ухвалення нових законодавчих актів, які регламентують відносини в системі освіти, вкрай важливо на державному рівні розробити та затвердити стратегіч-

ний документ (план, концепцію, доктрину, програму) розвитку освіти на відповідний період. Такий стратегічний документ уможливить поступовий розвиток освіти в Україні незалежно від того, хто обіймає керівні посади в управлінні, створить умови для запобігання наслідкам ротації кадрів державних службовців. У цьому документі повинні бути викладені ключові положення та принципи української освіти, а також, і це найголовніше – зазначені етапи, заходи та строки реалізації реформи системи таким чином, щоб вона була ефективною і відповідала європейським стандартам. За відсутності такого акта неможливо підготувати якісні закони, які б визначали державну політику в галузі освіти.

Визначення державної політики в галузі освіти України потрібно розпочинати з ухвалення базового Закону України «Про освіту», а вже потім приймати так звані закони прямої дії, які регламентують відносини в системі дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної та вищої освіти.

Спираючись на досвід реформування освіти Чеської Республіки, під час підготовки проектів освітянських законів доцільно використати такі підходи:

- 1) враховувати особливості розвитку національної освіти, набутий власний досвід, традиції, наукові (підтверджені практикою) доробки, умови, в яких освіта перебуває;
- 2) розробляти й реалізувати нову структуру і функції системи освіти, визнання освіти як соціо-економічної системи;
- 3) раціонально планувати фінансово-економічну діяльність навчальних закладів для створен-

ня комфортних умов їх функціонування, запроваджувати фінансування закладів освіти відповідно до їх досягнень;

4) системно впроваджувати фінансово забезпечені заходи, спрямовані на впорядкування мережі навчальних закладів, зокрема розташованих у сільській місцевості;

5) запроваджувати внутрішню і незалежну зовнішню систему оцінювання діяльності навчального закладу, об'єктивного здійснення контролю якості освіти як незалежними акредитаційними організаціями, так і органами управління освітою, державною інспекцією навчальних закладів;

6) підвищувати престиж учительської праці шляхом зміни суспільного сприйняття педагогічної діяльності в усіх освітніх інституціях, зміцнення соціально-професійного стану педагогічних та академічних працівників, покращання якості їхньої професійної та післядипломної освіти, створення умов для кар'єрного зростання педагогічних та науково-педагогічних кадрів.

Перспективним і доцільним для подальшого дослідження вважаємо вивчення досвіду Чехії за такими напрямками: структурно-функціональний аналіз системи освіти в Чехії та управління нею; нормативно-правове забезпечення, яке б сприяло виконанню норм і положень ухвалених законів про освіту, роль Державної інспекції навчальних закладів щодо здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про освіту та оцінювання якості освіти.

Список використаних джерел

1. Андриш О. Вступ до системи освіти Чехії. Роль державної інспекції навчальних закладів у Чехії [Електронний ресурс] / Одржей Андриш. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=62125#290,37>, Слайд 37
2. Красняков Є. Формування державної політики в галузі освіти України на загальнодержавному рівні / Євген Красняков // Вісн. держ. служби України. – 2010. – № 3. – С. 19–24.
3. Бондарчук Н. Державна політика Чехії в галузі освіти: стан і тенденції розвитку : дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 / Бондарчук Наталія. – К., 2008. – 198 с.
4. Долгая О. И. Развитие школьного образования в Чехии на современном этапе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Долгая О. И. – М., 2003. – 35 с.
5. Дрожжина Т. В. Євроінтеграційні процеси в освіті. Чеський досвід / Т. В. Дрожжина // Управління шк. – 2009. – № 11. – С. 24–27.
6. Іванюк І. Освітня політика : навч. посіб. / Ірина Іванюк. – К. : Таксон, 2006. – 236 с.

References

1. Andrys O. Vstup do systemy osvity Chekhiyi. Rol' derzhavnoyi inspektsiyi navchal'nykh zakladiv u Chekhiyi / Ondrzhhey Andrys [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=62125#290,37>, Slayd 37
2. Krasnyakov Ye. Formuvannya derzhavnoyi polityky v haluzi osvity Ukrayiny na zahal'noderzhavnomu rivni / Yevhen Krasnyakov // Visnyk derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny. – 2010. – # 3. – S. 19–24.
3. Bondarchuk N. Derzhavna polityka Chekhiyi v haluzi osvity: stan i tendentsiyi rozvytku : dys. ... kand. nauk z derzh. upravlinnya : 25.00.02 / Bondarchuk Nataliya. – K., 2008. – 198 s.
4. Dolhaya O. Razvytye shkol'noho obrazovannya v Chekhyi na sovremennom etape: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Dolhaya O. Y. – M., 2003. – 35 s.
5. Drozhzhyna T. V. Yevrointehratsiyini protsesy v osviti. Ches'kyi dosvid / T. V. Drozhzhyna // Upravlinnya shk. – 2009. – # 11. – S. 24–27.
6. Ivanyuk I. Osvitnya polityka: navchal'nyy posibnyk / Iryna Ivanyuk. – K. : Takson, 2006. – 236 s.

7. Калініна Л. Реформування освіти в Чеській Республіці / Людмила Калініна // Постметодика. – 2013. – № 1 (110). – С. 16–22.
8. Карпенко О. Державне управління сучасною системою освітніх послуг у Чеській Республіці / О. В. Карпенко, А. В. Січка, В. Ю. Ткаченко // Педагогіка і психологія : вісн. НАПН України. – К. : Пед. преса, 2012. – № 1. – С. 89–94.
9. Кнодель Л. Становлення та розвиток освіти в Чехії / Л. Кнодель // Директор шк. Україна. – 2007. – № 11. – С. 63–69.
10. Матейю П. Государственное и частное финансирование высшего образования в Чешской Республике / П. Матейю // Экономика образования. – 2009. – № 2. – С. 92–95.
11. Пасечнікова Л. П. Модернізація чеської освіти в умовах демократизації суспільства / Л. П. Пасечнікова // Наукова скарбниця освіти Донеччини : наук.-метод. журн. – 2013. – № 3. – С. 113–118.
12. Сігаєва Л. Фінансування Європейським Союзом інституцій освіти дорослих у Чеській Республіці / Лариса Сігаєва // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2007. – Вип. 3/4. – С. 154–160.
13. Янікова В. Болонский процесс и педагогическое образование в Чехии / В. Янікова // Высш. образование в России. – 2009. – № 9. – С. 132–137.
7. Kalinina L. Reformuvannya osvity v Ches'kiy Respublitsi / Lyudmyla Kalinina // Postmetodyka. – 2013. – # 1 (110). – S. 16–22.
8. Karpenko O. Derzhavne upravlinnya suchasnoyu systemoyu osvitykh posluh u Ches'kiy Respublitsi / O. V. Karpenko, A. V. Sichkar, V. Yu. Tkachenko // Pedagogika i psykholohiya : Visnyk NAPN Ukrayiny. – K. : Pedagogichna presa, 2012, # 1. – S. 89–94.
9. Knodel' L. Stanovlennya ta rozvytok osvity v Chekhiyi / L. Knodel' // Dyrektor shk. Ukrayina. – 2007. – # 11. – S.63–69.
10. Mateyyu P. Hosudarstvennoe y chastnoe fynansyrovanye vyssheho obrazovanyya v Cheshskoy Respublyke / P. Mateyyu // Ekonomyka obrazovanyya. – 2009. – # 2. – S. 92–95.
11. Pasechnikova L. P. Modernizatsiya ches'koyi osvity v umovakh demokratyzatsiyi suspil'stva / L. P. Pasechnikova // Nauk. skarbnytsya osvity Donechchyny : nauk.-metod. zhurn. – 2013. – # 3. – S. 113–118.
12. Sihayeva L. Finansuvannya Yevropeys'kym Soyuzom instytutsiy osvity doroslykh u Ches'kiy Respublitsi / Larysa Sihayeva // Nepererv. prof. osvita: teoriya i praktyka. – 2007. – Vyp. 3/4. – S. 154–160.
13. Yanykova V. Bolonskyy protsess y pedagogicheskoe obrazovanyye v Chekhyi / V. Yanykova // Vysshee obrazovanye v Rossyy. – 2009. – # 9. – S. 132–137.